

Я таксама паспрабаваў падлічыць працяглосць жыцця прадпрыемства ад часу ўзнікнення і да росквіту, мяркуючы, што пасля перыяду ўздыму магчымы стагнацыі і заняпад. Апошня палова жыццёвага цыклу можа быць выкліканы змяненнем як зменшых фактараў, такіх як попыт, канкуранцыя, так і ўнутраных – структурных перабудоваў, недахон сыравіны ці працоўных рук, амартызацыя сродкаў вытворчасці, напрыклад, паравога рухавіка ці катла. У любым выпадку, гэтыя фактары выклікаюць заняпад прадпрыемства і, магчыма, вядуць да яго ліквідацыі. Для гэтага я падлічыл прадпрыемствы, што былі заснаваны ў азначаны перыяд, і прасачыў, на які час прыйшоўся іх "уздым", ці, іншымі словамі, па дадзеных якога года яны былі класіфікаваны і змешчаны ў табіліцы М.Ф. Бобласам. У выніку – большыя палава прадпрыемстваў і рамесных майстэрняў (340 з 651), што ўзілі паміж 1905-1915 гадамі, дасягнулі сваіх максімальных лічбаў у той жа аддзялак часу [4, С. 206-310].

1880 і 1895 гадамі дасцягнулі сваіх максімальных піку. "Прамысловасць паразформеннай Беларусі, як і раней, базіравалася ў асноўным на выкарыстанні і перапрацоўцы мясцовых сырвайніх рэсурсаў, у першую чаргу, лясных багаццяў прадукцыі сельскай гаспадаркі." [5, С. 201] А наяўнасць мясцовай сельскагаспадарчай сырвайнай прадпрыемствы та залежыла ад сезону, ураджайнасці і г.д. Можна сцвярджаць, што некаторыя прадпрыемствы то зачыняліся, то аднаўлялі сваю працу ў залежнасці ад вышэйперадачных фактараў. На карысць этага ў пункту гледжання сведчыць той факт, што 79 прадпрыемстваў (або 12,1%) з 651, што ўзімку ў разглядаемы перыяд, перажылі свой "ұздым" у гэты ж ці ў наступныя пасля заснавання год [4, С. 206-310]. Такім чынам, наяўнасць так званых "прадпрыемств-аднагодак" змяншае названую М.Ф. Болбасам колькасць прыбыльна на 10-15 % і робіць карынці развіцця беларускай прамысловасці кішэння XIX стагодзія яшчэ больш сумнай.

Таким чином, можна на узурненасцю сцвярджаць, што колькасната ўздыму астравускай прамысловасці дакладна не было да 1895 года. Нягледзячы на тое, што колькасць створаных мануфактур і фабрык павялічвалася, яны далёка не дамініравалі ў структуры нацыянальнай прамысловасці таго часу. Дарэчы, колькасць мануфактур, што ўдвая пераўзыходзіла колькасць фабрык, сведчыць пра вельмі нізкую тэхнічную аснащанасць прамысловасці ў цэлым і може тлумачыцца, у прыватнасці, адсутнасцю фінансавых магчымасцяў для набыцця сучаснага па тым часе астравалляння.

3-за слаботи развиця мануфактурнай і фабрично-заводской вітвочарці — підприємствам, працюючим на підприємствах, невиялікага грашовага звароту, відавочна малой колькасці занятыя насељніцтва — яна не могла мець істотнай упльбу на сацыяльна-еканамічнае жыццё грамадства.

Література

1. Абезгауз, Е. Развитие промышленности и формирование пролетариата в Белоруссии во второй половине XIX в. / З.Е. Абезгауз. – Минск: Наука и техника, 1971. – 179 с.
 2. Актуальная проблема саяцьльнай гісторыі Беларусі (канец XVIII – пачатак XX ст.); да 90-гадзіннік. Лютайская рэвалюцыя 1917 г.: матэрыялы Эспубліканскай навукова-тэрэтычнай канферэнцыі. Мінск: 23 лютага 2007 г. / Бел. Дзярж. Пед. Ун-т імя М. Танка; рэдкал.: А.І. Андарала (адк. рэд.), А.Р. Жытко (наук. рэд.) [інш.]. – Мінск, 2007. – 271 с.
 3. Беларусь у эпоху рэвалюцыйных узрушэнняў: матэрыялы Эспубліканскай навукова-тэрэтычнай канферэнцыі, Мінск, 10 лістапада 2006 г. / Бел. Дзярж. Пед. Ун-т імя М.Танка; рэдкал.: І.І. Багдановіч [інш.]. – Мінск, 2006. – С. 75 – 79.
 4. Болбас, М.Ф. Промышленность Белоруссии. 1860–1900 / М.Ф. Болбас. – Мінск: БДГУ, 1978. – 312 с.
 5. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [інш.]. – Мінск: Экаперспектыва, 2000–2005. – Т. 4: Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII–пачатак XX ст.) / М. Біч [інш.]. – 2605 с.
 6. Жытко, А.П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861–1914 / А.П. Жытко. – Мінск: БДГУ, 2003. – 233 с.
 7. Ленин, В.И. Полное собрание сочинений: в 55 т. / В.И. Ленин. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1956–1965. – Т.3: Развитие капитализма в России. – 1963. 791 с.
 8. Ленин, В.И. Полное собрание сочинений: в 55 т. / В.И. Ленин. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1956–1965. – Т.4: 1898–апрель 1901. – 1959. – 565 с.
 9. Люты, А.М. Саяцьльна-еканамічнае развіціё Беларусі у другой палове XVIII – першай палове XIX стагоддзя / А. М. Люты. – Мінск: БДПУ, 2004. – 322 с.
 10. Пракапович, Л.Э. Становление и развитие фабрично-заводской промышленности в Беларуси в XIX в.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Л.Э. Пракапович. – Минск, 2006. – 113 л.
 11. Шыбека, З.В. Гарады Беларусі (60-я гады XIX–пачатак XX стагоддзя) / З.В. Шыбека. – Мінск: Эурофорум, 1997. – 320 с.

А.І. Багдановіч, І.І. Багдановіч
БНТУ, БДПУ (г. Мінск)

Адным з цэнтру станаўлення музейнай справы ў азначаны час з'яўляеца Горы – Горадкі земляробы інстытут. З моманту ўтворzenia яго выхаванцы і вучылішчы началі збирати апісанні і вывісы сялянскіх сядзіб, гаспадарчых пабудоў, малюнкі сельскагаспадарчых прылад працы, узоры шкодных распліт і насякомых. Ужо ў сярэдзіне XIX ст. ў кабінетах і створаным пры інстытуце музеі дэманстраваліся тысячы экспанатаў, якія давалі матчынасць прасачыць гісторыю расліннаводства, жывёлагадоўлі, развіцця хатніх промыслau і способай відзення гаспадаркі на беларускіх землях, пры гэтым падкреслівалася агульнасць матэрыяльнай культуры беларускіх і цэнтральных расійскіх губерній.

Музей і кабінети Інститута двоїчы ў тыдзень адчыняліся для агляду наведальнікамі. Загадчыкі кабінетаў і музея давалі наведальнікам неабходныя паясненні. Па успамінах сучаснікаў сельскагаспадарчыя сборы Інститута былі багацейшымі ў тагачаснай Расіі. Аднак лёс музея і яго калекцый аказаўся трагічнымі. За падтрымку студэнтамі пайстяння 1863 г. Інстытут быў зруйнаваны, а 76 скрипак з найбольшаштоўнымі экспланатамі былі адпраўлены ў лясны і межавы Інстытуты Санкт-Пецэрбурга [4, с. 79].

Другім центром музейнай справы тагачаснай Беларусі стала Вільня, дзе па ініцыятыве мясцовава інтелігемені на чале з Я. Тышкевічам ўзікла буйнейшая для таго часу музеяна установа – Віленскі музей старажытнасцей. Дакладна Я. Тышкевіч змог пераканацца тагачаснага Віленскага генерал-губернатара І. Бібікава звярнуцца з хадайніцтвам да імператара Мікалая I з аргументаваннем генерал-губернатара стварэння музея і выдзялення патрэбных для гэтага сродкіў. Імператар налажыў разнавісць «Не вижу препятствий, но с должной разборчивостью». Дазвол быў атрыманы яшча ў 1848 годзе, але толькі ў 1855 годзе Міністрам народнай асветы было зацверджана «Палажэнне аб музее старажытнасцей і часовай археалагічнай камісіі пры ім». Музей і камісія падпрадкоўваліся Міністэрству народнай асветы, якое зацвердзіла штат музея (каля 50 чалавек).

17 красавіка 1856 г. музей быў укрыта адчынены. Яго экспазіцыя будавалася адпаведна калекцыйнага прынцыпу: аддзел нумізматыкі, манеты і медалі (каля трох тысяч адзінак); мемарыяльны аддзел (больш за тысічу адзінак); археалагічна калекцыя (больш за пайтary тысічы адзінак); маастцтва: карціны, гравюры, блюсты, партрэты і г.д.(каля тысічы адзінак); прыродазнаўчы (каля трох тысяч адзінак); бібліятэка (каля дзесяці тысіч тамоў). Агульная колькасць экспанатаў перавышала двадцать сем тысіча адзінак захавання. Такія багатыя фонды былі сабраныя за карткі час дзяякоўчы намаганням члену археалагічнай камісіі і шматлікім ахвяраванням калекцыянераў, даследчыкаў краю, мясцовага дваранства і інтэлігэнцыі. Ужо ў першы год існавання музей наведаў больш за 71 500 жыхароў і гасцей горада (15 с. 108).

Супрацоўкі музея і археалагічнай камісіі вялі актыўную даследчую работу па гісторыі, археалогії, краязнаўству і мовазнаўству. Паўстанне 1863 г. спрабавакала разгром музея і археалагічнай камісіі. М. Мураўёў абвяzsці музей цытадэллю сепаратызму і падпарадкаваў яго публічнай бібліятэцы. Экспанаты, якія не думку царскі чыноўнікі нагадвалі пра «...польское в крае владычество и искусственно поддерживали между здешними населением несбыточные надежды и преступные стремления» былі перададзены ў Румянцавскі і іншыя музеі, Масквы і Пецярбурга [3, с. 125].

Таким чином, півстоліття 1863 р. адмовою адбілася на станауленні і развіцці музейнай справы ў Беларусь, перш за ёсё таму, што быў ліквідаваны самы буйны і найбольш організаваны музей. Разам з тым музейная справа працягвала развівацца.

У 1858 р. міністр дзяржаўнай майбумі М.Мураўєв распараціўся стварыць у кожнай губерні музей лясной гаспадаркі, якія павінны быті складацца з чатырох аддзелаў: 1) прыродных багаццяў губерні; 2) механічнай апрацоўкі драўніны; 3) хімічнай апрацоўкі драўніны; 4) прылад інструменту, уласцівых губерні. Збор экспланатаў для музеяў даручыўся афіцэрам - ляснічым, аднак грошы на гэтую справу дзяржава не выдзяляла, а неабходныя выдаўкі пралапоновалася аднесці на астакті ад штатных сум губернскіх палат дзяржаўнай майбумі [6, с. 31 - 32]. Ужо да 1861 года ляснічыя сабралі неабходныя для музеяў экспланаты, аднак для широкага наведвання музея так і не былі адчынены з-за адсутнасці сродкаў для арганізацыі экспазіцый.

У 1867 г. пры віцебскім і магілёўскім статыстычных камітэтах на ахвяраванні мясцовага дваранства былі створаны краязнаўчыя музеі. Праз некаторы час такія ж музеі былі створаны ў Мінску і Гродне [2, с. 24].

Віцебські музеї буły створаны па ініцыятыве старшыні губернскага статыстычнага камітэта В.М.Токарава, які прыкладу шмат намагангай, для збору сродкіў і апрацоўкі сабранных матэрыяляў. У музеі былі прадстаўлены, горныя пароды, прадметы фабрычнай і рамеснай вытворчасці, мінералы.

чучалы жывёл і птушак, калекцыі насякомых, прылады земляробства, стасунак для пальвання і рыбнай лоўлі, прадметы быта, старожытныя рукапісы і кнігі, карціны, разбіва на дэрэве археалагічныя находкі і інш [7, с. 14 - 15]. Калекцыі музею папаўняюцца ў асноўным за кошт добраахвотных ахвяраванняў, гроши на набыццё экспанатаў практычна не выдзяляюцца. Так, напрыклад, вядомы даследчык беларускага краю Я. Р. Раманаў ахвяраваў віцебскаму музею больш за 200 экспанатаў, знайдзеных им у час археалагічных раскопак. Аднак фінансавая цяжкасць прывялі да таго, што ў 1891 г. Віцебскі музей быў зачынены. Такі ж лёс напаткну мінскі і гродзенскі музеі.

Найбольш эффектнайшая праца вонк краязначныя музеи у Магілёве. Але толькі ў выхадных дні, азнямленне з экспазіцый музея ажыццялялася пад наглядам сакратара віцебскага статыстычнага камітэта У. М. Астроўскага, што ўваходзіла ў яго службовы абавязак [8, с. 14].

Значае месца сярод музеіных устаноў займаці царкоўна-археалагічны музей на Беларусі яны ствараліся па распараджэнню Сінода і ініцыятыве праваслаўнага духавенства з мэтаю абурнувавання спрадвечнай праваслаўнасці беларускіх земель. Большасць з іх была створана ў канцы XIX пачатку XX стагоддзя. Адным з першых такіх музеяў быў створаны ў Віцебску Свята-Успенскімі брацтвам [9, с. 2].

Значнае месца ў музейнай спрабе згатага часу мелі прыватныя музеі, калекцыі, які ствараліся прадстаўнікамі мясцовай інтэлігенцыі і заможнымі памешчыкамі. Вялікае значэнне для вывучэння матэрыяльнай культуры Беларусі меў прыватны збор віленскага калекцыянара А.Р. Брадоўскага. У 1906 годзе ён адкрыўся для агляду і напічаў больш за двадцать тысяч адзінак захавання: археалагічных, этнографічных матэрыялаў і рэдкіх кніг. Багатая для таго часу калекцыя манет была сабрана графам Э.К. Гутан-Чапскім (больш за 10 000 адзінак), якая захоўвалася у адмысловай пабудаванай скарбніцы ў маёнтку Станькава Мінскай губерні. Багацейшая калекцыя жывапісу, гравюры, фарфору, шкло, мэблі, орднаў, этнографічных і археалагічных матэрыялаў была сабрана А.К. Ельскім. Яна захоўвалася і дэмантравалася наведвальнікамі на яго маёнтку ў Замосці. Былі даступнымі для наведвальнікаў багацейшыя прыватныя зборы выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва Паскевічай у Гомелі, Гарцінгau у Дукоры, Г. Вейсентофа у Русаковічах Булгакаў у Добасні [2, с. 50].

Література:

1. Алексеев, Л.В. Археология и краеведение Беларуси. XVI в. – 30-е годы XX века. Минск: Беларуская наука, 1996.
 2. Гужалоўскі, А.А. З гісторыі музейнай справы на Беларусі / А.А. Гужалоўскі // Беларускія музейныя сбіркі, хроніка, сучаснасць. Вып. 4. – Мінск, 1998. – С. 15–54.
 3. Дневник заседаń комиссии для разбора и приведения в известность и надлежащий порядок предметов, находящихся в Виленском Музеуме древностей. – Вильно: 1865.
 4. Каханоўскі, Г.А. Вытокі музейнай справы на Беларусі / Г.А. Каханоўскі // Беларускі гісторычны часопіс. – 1994. – № 2. – С. 79–86.
 5. Миловидов А. Важнейшие просветительные учреждения в Северо-Западном крае / А. Миловидов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1903. – № 3. – С. 108.
 6. НГАБ. Ф. 2514. Вол.1. Спр. 1772.
 7. НГАБ. Ф. 2502. Вол.1. Спр. 166.
 8. Отчёт по Могилевскому губернскому статистическому комитету за 1898 год. – Могилёв, 1898.
 9. Популярные епархиальные ведомости. – 1916. – № 2.

ІДРАМ ІС ДРАВАНСКА-ДАМЕШЧЫЦКАЙ ГАСПАДАРКІ У БЕЛАРУСІ 1861–1914 ГГ.

А.П. ЖЫТКО
БДПУ (Мінск)

Розвіц'є памежицькай гаспадаркі ў парэформенны час працыякала ў складаных, супяречлівых сацыяльна-эканамічных і палітычных умовах. У выніку скасавання прыгону захаваліся рэшткі пераходкай феадальнай эпохи (цераспалосіца, сервітуты, неразмежаванасць памежицькіх і сялянскіх зямель і г. д.), што адмоўна ўпłyўвала на развіц'ё капіталізму ў агардным сектары эканомікі. Ахрамія, этага, пераход да капіталістычнай сістэмы вядзення гаспадаркі патрабаваў наяўнасці фінансовых сродкаў, арміі наёмных рабочых, памежицькіх прыклад працы, цяглавай рабочай сілы, агратэкнічных ведаў і здолнасцей вясці гаспадарку як прадпрыемлівіцкую справу. Зразумела, што ў першыя дзесяцігоддзі пасля скасавання прыгону такіх магчымасцей ў большасці памежицькай не існавала. Тому пераходная сістэма стала адработачная і задача зямлі ў аренду.

Разам з тым у гэты час памешчыкі звярталіся і да найму рабочай сілы. Пасля скасавання прыгону наёмныя сяляне звычайна апрацуоўвалі памешчыцкім землі на сваіх конях і сваім інвентаром. У працэсе пралетарызацыі сяляне ўсё больш стваралі цяглую рабочую силу і прылады працы. Так, у 1912 г. было зарэгістравана 19,8 % бысконных і 50,1 % аднаконных сялянскіх двароў [1, с. 131]. У 1907 г. у Віцебскай губерні амаль палова беспаслых і малапаслых сялянскіх гаспадарак зусім не мела інвентару. "Рассяльванне" у вёсцы прыводзіла да павелічэння колькасці асоб, якія маглі пратапанаваць сябе ў якасці наёмнай рабочай сілы, з аднаго боку, а, з другога, – вымушала памешчыкі павялічваць закупку сельскагаспадарчых машын.

Капіталістичны прагрэс памежчыцкай гаспадаркі асабліва наглядна прайвіся ў растучым прымененні машын і палепшаных прыклад працы. Ужо ў 1879 г. у Мінскай, Гродзенскай, Магілёўскай, Віленскай і Ковенскай губернях дзеяйчала 21 прадпрыемства па выпуску сельскагаспадарчых машын. Агульная вытворчасць выпуску гэтай прадукцыі за 4 гады (1876–1879) павялічылася ў 1,6 разы (з 107068 да 170738 руб.) [2, с. 114]. Але, нягледзячы на гэта, у 60–70-х гадах асноўнымі прыкладамі для апрацоўкі глебы заставаліся сохи і драўляныя бароны. Менавіта імі ў 1878 г. у Мінскай губерні карысталіся звыш 80 % маёнткаў [3, с. 52].

Пералом у распаўсяджанні машын адбываўся пад уплывам аграрнага крызісу, а таксама далейшай пралетарызацыі сляніцтва. У сярэдзіне 90-х гадоў, па даных Міністэрства земляробства, Беларусь па распаўсяджанні палепшаных прылад працы знаходзілася на 2-м месцы пасля Навараці. У памешчыцкай элізе складалі 54–86 % [8, с. 74]. У 1910 г. у Беларусі на кожны маёнтак прыпадала ў сярэдзіні 5 жалезных плугаў і 5,5 іншых палепшаных прылад працы і машын.

Механізацыя сельскай гаспадаркі спрыяла пад'ёму прадукцыйнасці працы, пашырэнню вытворчасці. Машына аказвалася рэнтабельней толькі пры вялікай колькасці зямлі. Таму машыны выкарстоўваліся ў асноўным у буйназемельных памешчыцтваў. Прымяненне машын садзейнічала пашырэнню ўнутранага рынку для капитализму, стымулявала развіццё прамысловасці, павялічала патрэбу на кваліфікованых сельскагаспадарчых рабочых. Машынная праца выцясняла адработкі, якія з'яўляліся тормазам на шляху капіталістычнага прагрэсу.

Прымянець палепшаных прылад працы і машын было цесна звязана і з укараненнем шматпольных сэвазэротаў. У першыя паразформенные дзесяцігодкі панавала трохполе. В. П. Панюць указаў, што з 295 власціц сучаснай тэрыторыі Беларусі памешчыкі культывіравалі шматполле толькі ў 49 власціц, ці 14,7 % [4, с. 246]. У далейшым развіццё капіталізму вымушала памешчыкаў перахадзіць да шматпольных сістэм. Агароды крысы паскорыў эты працэс. Важнае значэнне ў гэтых адносінах мела пашырэнне пасеву бульбы і кармавых траў. Так, у 90-х гадах у памешчык'ях Мінскай губерні практыкаваліся 4-і 8-польныя сэвазэроты. Гэта тыльчылася ў асноўным буйных землеўладальнікаў [5, с. 277]. Распластоджэнне шматпольных сістэм, асабліва павелічэнне бульбянога палетку, патрабавала прымянець штучных утварэнняў. Амаль да канца XIX ст. у крыніцах сустрэваліся спрадацьніцы звесткі аб унясенні памешчыкамі штучных утварэнняў. Сітуацыя пачала мяняцца ў пачатку ХХ ст. Так, за 1913 г. у парабунні з 1912 г. у Віцебскай губерні продаж штучных утварэнняў павялічыўся звыш чым на 80 % (з 90,8 тыс. пуд. да 166,7 тыс. пуд.) [6]. З 1905 да 1913 г. толькі Мінскі земляробы сіндыкат павялічыў продаж утварэнняў у 8 разоў (з 24020 да 190514 руб.). Галоўнымі пакупнікамі з'яўляліся буйныя землеўласнікі [7, с. 13]. Прымянець штучных, разам з натуральным, утварэннем спрыяла павышэнню ўраджайнасці і таварнасці памешчыкіх маёнткаў.

Развиць є капіталізму у землеробстві супроваджалася пашырэннем пасчайнай плошчы, павелічэннем сельскагаспадарчай вытворчасці. Збожжавыя культуры паступова выцясняліся іншымі культурамі. Важнае месца адвадзілалася вырошчвані бульбы для харчовага, тэхнічнага і кармавога выкарыстання. Прычым наглядаўся працэ спецыялізацыі розных галін гандлёвага землеробства. Гэта паслужыла перадумовай для ўтварэння буйных спецыялізаваных гандлёва-капіталістычных памежніцкіх гаспадарак, якія арыентаваліся на вырошчванне бульбы.

Нягледзяны на значнае скарачэнне дваранск-памешчыцкага землеўладання, у пачатку XX ст. агульныя плошчы пад пасевамі бульбы павялічваліся. Бульбыны кін у 1900 г. у 5 заходніх губернях склаўшы 133,8 тыс. дзесяцін зямлі, а ў 1913 г.– ужо 204,9 тыс. дзесяцін. Узельная ж вага бульбы ў агульным пасеве склаўшы ў 1900 г. 9,8, а ў 1913 – 15,4 % [1, с. 138–139]. Гэта сведчыць аб тым, што прыватныя ўласнікі, галоўным чынам памешчыкі, нягледзячы на переход значнай часткі зямлі ў рукі сялян, імкнуліся утрыманы ворныя землі, пераходзілі да шматпольнай сістэмы за кошт скарачэння папару і некаторых традыцыйных збожжавых культур, якія давалі меншыя прыбылак.

Переход да бульбаводства спрыяў адказу памешчыцкай ад трохпольнай сістэмы і пераходу да шматпольнай, што само па сабе забяспечвала павелічэнне ўраджайнасці ўсіх культур. Саха і драўляная барана сталі непрыдатнымі для падрэшткоўкі і апрацоўкі глебы. Таму спатрабіўся плуги, жалезныя баронки, культиваторы, акунчкі, глебалагыўнікі, бульбакапалі і іншыя прылады працы.

Пашыранае вырошчванне бульбы вымагала і больш ашчадных адносін да зямлі. Памешчыкі вымушаны былі павялічваць статкі жывёлы для атрымання арганічнага ўгнаення, з аднаго боку, а, з другога, — усё гэта садзейнічала далейшаму развіццю жывёлагадоўлі ў краі.